

יום עיון: צבא וחינוך - תקצירים

עפרה בן ישי, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, השינוי בתפישת הזיקה בין צבא לחינוך בראי השיח הצבאי לאורך השנים 1939 – 2006

הצבא רואה את סוגיית החינוך כרלוונטית ומרכזית לגיטימציה המוקנה לו ולפעולתו. בתהליך זה נושא הצבא בה בעת "כובע כפול": מחד גיסא, כארגון שואף לגיטימציה, הוא מתאמץ לכוון עצמו בהתאם לציפיות ולערכים של מושאי הלגיטימציה ה"משמעותיים" בעיניו. מאידך גיסא, כארגון הנושא את דגל "צבא העם", מתקיימים בתוכו לחצים לבטא תפישות חינוך העולות בקנה אחד עם תפישת ה"אזרח-החייל" ו"לנצל" כוחו ומעמדו על מנת לקדם אותם היבטי חינוך והסדרים מוסדיים התורמים לחוסנה ולהישרדותה של תפישה זו. מניתוח טקסטים בנושא חינוך בכתב העת "מערכות" עולה שינוי בתפישת הצבא את מרחבי השפעתו **הלגיטימיים, הכדאיים והמותריים** בסוגיית החינוך, בהתאם לשלושה דפוסי זיקה נבדלים:

דפוס זיקה מהותני- במסגרתו מבטא הצבא עמדות, המלצות ולא פעם ביקורת, לגבי תכני, נושאי ואופני חינוך אזרחיים מובהקים, הנוגעים למדינה כולה, לדמותה, לזהותה ולטיב האזרחות בה.

דפוס זיקה אינסטרומנטלי - במסגרתו מבטא הצבא עמדות וציפיות ספציפיות וקונקרטיות, לרוב במטרה להבטיח אספקת משאבים נקובים, פנים צבאיים.

דפוס זיקה "ליבה מעצבת"- דפוס זיקה מעורב, המשמש לכאורה את ההבחנה בין שני סוגי הזיקות הקודמים, אך למעשה ממזג ביניהן.

הניתוח ההיסטורי חושף תנועה דיאלקטית מזיקה מהותנית בתקופה המוקדמת משנות הארבעים-ששים של המאה הקודמת, עבור לזיקה האינסטרומנטלית בתקופת הביניים של שנות השבעים-תשעים וכלה בזיקה "ליבה מעצבת" החל משנות התשעים ואילך. מכאן כי הצבא רואה את זיקתו לחינוך כרכיב משמעותי ביותר במאמצי גיוס הלגיטימציה לפעולתו. תפיסה זו מביאה אותו להיות רגיש וקשוב מאד לציפיות ולהלכי הרוח הרווחים בסוגיה בציבוריות הישראלית. כאשר קיים בציבור מסר לאומי הגמוני, כפי שהיה בתקופה הפורמטיבית, או כאשר רווחים בציבור הלכי רוח דמוקרטיים ליברליים, כפי ששררו בשנות השבעים-עד שנות התשעים, "קורא" הצבא מתוך הצורך הלגיטימציוני שלו, את המפה החברתית ונענה לה. בשעה שהחברה הישראלית נתונה בראשית שנות האלפיים, בתהליכי פיצול אידאולוגיים, נורמטיביים ומעשיים והקונצנזוס הלאומי מתקשה לשמור על גיבושו, נוצר מרחב ריק, שבו הצבא, עקב צרכי הלגיטימציה שלו, יכול, ונאלץ, לעצב את זיקתו לחינוך, על פי ציפיותיו העצמיות, לתמרן בין מסרים ולקבוע אמות מידה משלו לאופני ולגבולות התערבותו במערכת החינוך.

אלעד נאמני, אוניברסיטת תל אביב, המערכת הצבאית בשדה החינוך האזרחי : פעולות צה"ל להתאמת תכניות הלימודים בבתי הספר בראשית שנות החמישים

במוקד דברי יעמוד אחד הניסיונות שנערכו על ידי צה"ל לפעול לעיצוב ופיקוח על מערכת החינוך האזרחית בראשית שנות החמישים. ניסיון זה בא לידי ביטוי בהקמתן על ידי הצבא של מספר וועדות לשם בחינה והתאמה של תכניות הלימודים בבתי הספר העממיים, התיכוניים ובמוסדות להשכלה גבוהה. הרקע למהלך היה משבר כוח האדם שהתקיים בצה"ל בתקופה שלאחר מלחמת העצמאות. ראשיתו של המשבר עוד בתקופת המלחמה והמשכו ביתר שאת בתקופה שלאחריה. המשבר קיבל ביטוי במחסור כבד בכוח אדם מקצועי ברמות ובמגוון תפקידים, במחסור בכוח אדם לתפקידי פיקוד בדרגים שונים וברמה ירודה של מרבית המתגייסים שגויסו מתוקף החלת חוק שירות ביטחון.

משנוכחו שאין ביכולתם של הפתרונויות שהיו בידם לפתור את בעיות כוח האדם הרבות החלו מחפשים אפיקים נוספים לפתרון הבעיות. באופן מהיר החלה מתגבשת בקרב ראשי מחלקת ההדרכה וראשי צה"ל ההכרה כי להכשרתו של כוח אדם בממדים גדולים למגוון התפקידים הרב שנדרשו לצבא, נדרשת פעולה רחבה בתחומי מערכת החינוך האזרחית שרק בה תתאפשר גישה ויכולת השפעה על חלק ניכר מבני הנוער. לאור הבנה זו החלה פעולה אינטנסיבית מצדו של צה"ל לבחינת מספר פתרונויות אותם ביקש ליישם במערכת החינוך האזרחית. בהרצאתי אתמקד באחד הפתרונויות שבמסגרתו ניסה הצבא לבחון, לעצב ולפקח על התכנים הנלמדים במערכת החינוך האזרחית מתוך כוונה להתאימה לצרכיו. פעולה נרחבת זו נועדה להביא לשינוי תכניות הלימודים בכלל מערכת החינוך האזרחית החל מבתי הספר העממיים דרך בתי הספר התיכוניים וכלה במוסדות להשכלה גבוהה.

כחלק מהמאמץ הוקמו וועדות שנועדו לבחון את כלל תכניות הלימודים במקצועות הלימוד ובמוסדות השונים, ולהצביע על כשלים ועל בעיות שלדעתם אינן תואמות את צרכי הצבא. כמו כן נתבקשו וכך אף עשו, להציע תכנית לימודים אלטרנטיבית העונה על דרישות וצרכי הצבא. בין וועדות המשנה שפעלו הוקמו וועדות משנה למקצועות שונים ובכלל זה וועדה לגאוגרפיה, לכימיה ולפיסיקה, וכן וועדות לבחינת תכניות הלימודים במוסדות האקדמיים ובכלל זה באוניברסיטה העברית ובטכניון.

פרופ' משה ישראל אשויילי, אוניברסיטת תל אביב, ההנעה להכנה לשירות הצבאי

פעולות הכנה של בני נוער לקראת השירות הצבאי מהוות פן ייחודי וקונטרוברסאלי בדיונים על מארג היחסים צבא-חברה. מחד, יש הטוענים שעצם ההקצאה של זמן ומקום לפעולת הכנה שכזו, כשהיא מתבצעת במסגרת מערכת החינוך הממלכתי, מהווה ביטוי פורמאלי ומוצהר למיליטריזציה של מערכת החינוך הציבורי ורתימתה לשירות ערכים שאינם ברורים מאליהם. מאידך, יש שיטענו שחובתה המוחלטת של מערכת חינוך ממלכתית לטפח בקרב תלמידיה/חניכיה את אותם ערכים והתנהגויות הרצויות לחברה, בכללם הנכונות לשירות חובה בצבא. ההרצאה הנוכחית תציע ששתי עמדות קוטביות אלה מייצגות ויכוח חברתי-חינוכי אך מתעלמות מהפן האינדיבידואלי של התפתחותו החיובית של הפרט. במסגרת ההרצאה הנוכחית יוצג הרציונל העיוני והמעשי שעמד בבסיס ההחלטה של צה"ל להיכנס (באמצע שנות ה-80) למהלך מסודר של הכנה לשירות הצבאי והאופן בו עוצבה בפועל תכנית ההכנה לשירות הצבאי, אשר הפכה להיות חוזר מנכ"ל משרד החינוך הראשון בנושא זה (בראשית שנות ה-90). לאחר מכן יוצגו פערים בין יעדי תכנית ההכנה, כפי שהוצעה ואומצה בתחילה, לבין התממשותה לאחר מכן בתוך מערכת החינוך בישראל, זאת תוך הבחנה בהתפתחות הדיפרנציאלית שקרתה בתוך מערכות חינוך ממלכתיות שונות. לבסוף, יוצע להרחיב את נקודת המבט על פעולת ההכנה לשירות הצבאי ולבחון אותה מנקודת המבט של יחסי תלמיד-מערכת החינוך ולא (רק) מזווית הראייה של יחסי צבא-חברה.

ד"ר לאה גנור, מרכז משמעו"ת בקרית מוצקין ואוניברסיטת חיפה, שואה, חינוך וזכרון: צה"ל ומוסדות הנצחה השואה: "יד ושם" ו"לוחמי הגטאות" - מי מרוויח ומי מפסיד?

מוסדות הנצחה האזרחיים המרכזיים במדינת ישראל "בית לוחמי הגטאות" ו"יד ושם" תורמים לעיצוב זכרון השואה והגבורה בקרב חיילים ומפקדים במשקלים שונים ובדרכים שונות. מפרוץ האינתיפאדה הראשונה חלו עליות וירידות ביחסי הגומלין בין צה"ל למוסדות הנצחה אלה שהזינו האחד את השני על רקע התקופה, ככל שגדלה מעורבותם של מוסדות הנצחה בצה"ל כך גדלה מעורבותו של צה"ל בעיצוב זיכרון השואה בחברה באמצעות מסעות צה"ל לפולין באמצעות עדויות ניצולי שואה בבסיסי צה"ל. צה"ל יצר אבחנה בין שני המוסדות באשר למטרות ולתכנים שמועברים לחיילים: בעוד ש"בית לוחמי הגטאות" הדגיש את השיקום של עם ישראל: "משואה לתקומה", מוזיאון "יד ושם" חזק את ההיבט היהודי בזהותו של החייל. החל מהקמתו של בית לוחמי הגטאות (1949) התקיימה זיקה היסטורית בינו לבין צה"ל. המסרים של "הבית" שהדגישו את הלקח הלאומי-ציוני והמסרים של תקומה וגבורה שבלחימה, התאימו למסרים שצה"ל רצה להנחיל לחייליו. כמו גם, צה"ל שימש עבור ה"בית" משענת כלכלית. למרות תהליך השינוי בתפיסת מושג "הגבורה" – היבט ההתנגדות והלחימה המשיך לתפוס מקום מרכזי בתוכניות החינוכיות. תכנים אלה נתנו מענה למתח שנוצר במערכת החינוך בצה"ל ביחסה למורכבות מושג "הגבורה" ולצורות ההתנגדות השונות. יחד עם זאת, בעשור האחרון חלה ירידה משמעותית במספר החיילים המבקרים בו והזיקה ההיסטורית ביניהם כבר לא משרתת יותר את ה"בית". לעומת זאת, מאחר ו"יד ושם" הנו מוזיאון מתוקף חוק יוחס בצה"ל חשיבות לרצף ולהמשכיות ביניהם באמצעות ביקורי חיילים, ובשנת 2000 הקים צה"ל יחידת הסברה צבאית ב"יד ושם".

"יד ושם" היווה אמצעי חינוכי גמיש למימוש מטרות החינוך של צה"ל בהתאם לצרכי השעה. כך גם

התאימה המשנה הבלתי סדורה שאפיינה את בית הספר להוראת השואה שהוקם בשנות התשעים למטרותיו החינוכיות של צה"ל, למרות הויכוח העקרוני בין "יד ושם" לבין צה"ל באשר ללימוד לקחים מהשואה. כך, ובעזרת אנשי "קשר" הצבאיים שהצטרפו לאחר פרישתם מצבא קבע לשורות "יד ושם", נוצרה הדרך ליצירת הבנה בין גישת "יד ושם" וצה"ל – והם הזינו האחד את השני במטרות ובתכנים; כלומר נמצאו זה בשירות זה.

רס"ן נועה אזולאי, מפקדת קצין חינוך ראשי, וד"ר נורית חמו, מכללת לוינסקי לחינוך, פרטים בתמונה הכוללת- הפישות וציפיות של בני הנוער מצה"ל ומהשירות הצבאי

אחת מנקודות הממשק הגלויות בין מערכת החינוך לבין צה"ל מתרחשת בזיקה לפעולתו של חיל החינוך והנוער במסגרת תוכניות הכנה לצה"ל, כשהמרכזית שבהן היא שבוע ההתנסות-גדנ"ע. המחקר הנוכחי, שנערך ב-2013-2014 על ידי מדור מו"פ בחיל החינוך והנוער ואיש מחקר מהשדה האקדמי, מציג ממצאים המתלכדים לתמונה רבת פנים באשר לתפישות ולעמדות של מלש"בים כלפי צה"ל והשירות הצבאי בנקודת זמן ייחודית של שבוע הגדנ"ע. ממצאי המחקר מאפשרים לבחון האומנם מתפקד שבוע הגדנ"ע כמסגרת שייכות המייצרת תודעה רפלקטיבית ומושכלת ביחס לצבא ולמקומו בהבניית זהותם. מהן העמדות התפישות והציפיות ביחס לצבא וביחס לשירות הצבאי בנקודת החקירה המזוונת להם במהלך שבוע הגדנ"ע, כשעיקר זהותם היא עדיין תלמידי תיכון במערכת החינוך?

הממצאים משרטטים קווים לשלוש תנועות שינוי בהם נמצאים בני הנוער: התנועה בתחום החברתי, התנועה בתחום הערכים במיקוד על סמכות והיחס אליה ותנועה ביחס לתודעת זהות שלהם כמלש"בים. תנועות שינוי אלו עולות משני סוגי שיח עיקריים שנמצאו: שיח של ציפיות ושיח של חששות. שני ערוצי השיח מאוששים את עוצמתו של השיח הלאומי מסורתי ביחס לצבא ולמרכזיותו של אתוס הלוחם בשיח זה. בה בעת ניתן לראות נופים נוספים בתמונה הכוללת המתייחסים לצבא כגוף מוסדי בחברה הישראלית וכן לשירות הצבאי. שיח הציפיות שעולה במחקר בנוער 2013- הוגדר כשיח של "שקיקה"- הוא מבטא צרכים עמוקים של בני נוער בסמכות היונקת מעולם ערכי, שקיקה לחוויה חברתית בעלת משמעות וכן שקיקה לשינוי, לטקס התבגרות שיגדיר מחדש את גבולות האני ואת מקומם במעגל השייכות החדש הממתין לפתחם. שבוע הגדנ"ע מתפקד כצומת של חקירה ובירור הידע וכשלב של גיבוש תודעה רפלקטיבית ביחס לזהות החדשה המצויה באופן. ממצאי המחקר משוחחים עם תחזיות שונות ביחס למאפייני בני נוער החיים בתרבות דיגיטלית ויש בהם כדי להאיר על מקומו של צה"ל ועל מקום השירות הצבאי בחייהם.

ד"ר עוזי בן-שלום, אוניברסיטת אריאל ומחלקת תורה והדרכה של זרוע היבשה, צה"ל, "צעד קדימה – שניים אחורה"- יחסי גומלין בין צה"ל ומערכת ההשכלה הגבוהה בבניית תכניות לימוד למפקדים – שני מקרי בוחן בזרוע היבשה

במקצוע הצבאי שלובים מרכיבים של ניסיון מעשי, ידע טכני וידע תיאורטי. אחת הדרכים להקניית ידע תיאורטי למפקדים הנגה לימודים אקדמיים במסודות ההשכלה גבוהה. הרצאה זו עוסקת ביחסי הגומלין שבין צה"ל לבין מערכת ההשכלה הגבוהה בבניית תכניות לימודים ייעודיות למפקדים. פיתוח תכניות לימודים למפקדים מנוסים הוא שונה ובמידה מסוימת קשה לביצוע בהשוואה להקניית תאר אקדמי לצוערים שטרם רכשו ניסיון צבאי. הוא גם שונה מהקניית מקצוע לקצין מקצועי-אקדמי כגון רופא או מהנדס. המידע מבוסס על ניתוח והשוואה של שתי תכניות ייחודיות אשר פותחו בשנים האחרונות למפקדים בזרוע היבשה. יעודן הנו הקניית תואר ראשון למפקדים ברמת מפקדי פלוגה בשירות סדיר ומפקדי גדודים בשירות מילואים. הרצאתי מבוססת בין השאר על השתתפותי כמרצה בתכניות אלו ועל מעורבותי בניסיון לפתח אותן. ההשוואה בין התכניות מצביעה על נקודות של דמיון (למשל: בהתאמת תכני לימוד כלליים לצרכי התלמידים) ושוני (למשל: בשאיפות של התלמידים ובציפיות כלפי התכניות). בהרצאה אצביע על אתגר ביצירה, שימור ופיתוח של תכניות כאלו: הסיבות לכך כוללות שילוב בין שאיפות התלמידים הממוקדות בדרך כלל בצורך בידע צבאי מקצועי, רלבנטי ומעשי; בעמדות חלק מן המפקדים הבכירים הרואים בהשכלה צבאית אקדמית תחום משני לניסיון וליכולת האישית; בהשקעת האוניברסיטאות בפיתוח ידע מתאים ועדכני למפקדים ובמידת העניין שלהם להפנות משאבי הוראה ומחקר לנושא זה. לכל אלו נוספת העובדה, כי לצה"ל אין אקדמיה צבאית ייעודית הכוללת סגל הוראה המתמחה בלימוד המקצוע הצבאי.

ד"ר דליה גבריאלי נורי, מכללה אקדמית הדסה ומכון טרומן לקידום השלום, חינוך להיסטוריה של המלחמות

הרצאה זו מבוססת על מחקר הסוקר ספרי לימוד בהיסטוריה, הנלמדים בחטיבות הביניים במערכת החינוך הממלכתי בישראל בעשר השנים האחרונות. הטענה המרכזית היא כי בספרים אלה בולטת באופן ניכר נוכחותן של המלחמות (בין כשמדובר במלחמות ישראל ובין כשמדובר במלחמות מחוץ לישראל), בהשוואה לעתות שלום או לתקופות של מצבי ביניים.

כך למשל, ספרים הדנים בשנים שלאחר מלחמת ששת הימים עוסקים בהרחבה במלחמת ההתשה ובפעולות התגמול, וכמעט אינם מקדישים מקום ליוזמות השלום המרובות בתקופה זו. דוגמא נוספת: שנות העשרים והשלושים של המאה ה-20 נדונות בעיקר תוך התייחסות ל"מאורעות" ול"פרעות" תוך הימנעות מהצגת היבטים כלכליים, תרבותיים ואחרים של יחסי היהודים והערבים בארץ בתקופה זו. גם אירועים שלכאורה אפשר היה למסגרם תחת "ההיסטוריה של הספורט" או "ההיסטוריה של המדעים" ממוסגרים תחת הכותרת "מלחמה". כך למשל, הנחיתה על הירח היא חלק מן "המלחמה הקרה", והמכביות הן סוג של "הישג ביטחוני". בולטות המלחמות נבחנה הן מן ההיבט האיכותי (נושאי הלימוד) והן מבחינה כמותית (השוואת האינדקסים המצורפים למרבית ספרי הלימוד). טענת המחקר היא כי לימוד ההיסטוריה של המלחמות הוא חלק ממעגל קסמים שמעצים "תרבות של מלחמה", וחותר תחת עקרונות יסוד של מערכת החינוך הישראלית, ובראשן חינוך לשלום.

ד"ר תמי הופמן, אוניברסיטת תל-אביב וסמינר הקיבוצים, "תסתכלו עליהם ותראו אותנו": מפגשים יזומים ואקראיים בין תלמידים לקציני צה"ל במסגרת המסעות לפולין

ההרצאה עוסקת במסעות תלמידים ותלמידות לפולין בחברה הישראלית כזירה אפשרית להכנה לגיוס לצבא והגברת המוטיבציה לשירות משמעותי. במקדק ההרצאה עומדים מפגשים המתקיימים בעשור האחרון הן באופן יזום ומתוכנן והן באופן אקראי בין בני נוער ישראליים למפקדי צה"ל, במסגרת המסעות המתקיימים בפולין כמסעות נפרדים. מניחות רשמיות מסע של משתתפי המשלחות, מסמכים רשמיים ותצפיות בפולין, עולה כי יותר ויותר תלמידים ומורים מדווחים על המפגש האקראי עם המפקדים בפולין (באתרים ובבתי המלון) כאירוע משמעותי וייחודי, ובתי ספר מבקשים ליזום מפגשים מאורגנים בין שתי הקבוצות במהלך המסע. לעומת זאת, הצבא נענה ליוזמות אלה במשורה ובכל מקרה רואה את התלמידים, (כקבוצה או כחידים), כמי שמקבלים ערך מוסף חינוכי מן המפגש עם ה"עדים במדים". באופן כזה, הצבא (באופן מודע או לא) מחזק את מעמדו כגורם משמעותי שיש לשאוף להידמות אליו, ובמקרה של בני הנוער, להתגייס אליו לשירות משמעותי. השאלה המרכזית העומדת לדיון היא מהי המשמעות העולה מהמפגש היזום ו/או האקראי בין התלמידים והתלמידות למפקדים במסגרת המסע ומהי חשיבותו. ניתוח התגובות השונות למפגשים היזומים והאקראיים מלמד על ריבוי התגובות למשלחות ה"עדים במדים" מצד תלמידים ומורים. ממצא זה מקביל לתהליך הרחבת הפעילות של צה"ל בנושא הנחלת זיכרון השואה, פעילות המתבטאת גם בהרחבת פרויקט "עדים במדים" מאז 2001. לאור זאת, יתכן ומפגשים אלה ילכו ויתכפפו ואולי אף יהפכו לממוסדים יותר. אבל לעת הזאת, נקודות המבט של התלמידים את המפקדים והתלמידים את התלמידים מהוות מקרה מבחן מעניין לאופן שבו הצבא משמש יותר ויותר כגורם פעיל ומחנך בחברה הישראלית, המחזיר לעצמו חלק מהתפקידים שאפיינו אותו בעשורים הראשונים להקמת המדינה ("בית הספר לאומה") ובמיוחד לאופן שבו פעילות זו מהווה מודל ודגם לערכים המצופים מבני הנוער בדרכם אל לשכת הגיוס.

ד"ר ורדה וסרמן, האוניברסיטה הפתוחה, ד"ר אילן דיין, המסלול האקדמי המכללה למינהל, ופרופ' אייל בן-ארי, מכללת כנרת, התחקיר (החיל-אווירי) בתיכונים בישראל- הגירה של תסריטים ארגוניים ומיליטריזציה סמויה?

רוב המחקר הבוחן את הקשר בין חינוך וצבא בישראל מתמקד בתוכן של תכניות לימודים, בטכסים צבאיים בבתי ספר, או במצבים (פורמליים ובלתי פורמליים) של גיוס לפרויקטים לאומיים. בעוד שיש כמה מחקרים שנוגעים למעבר של קצינים בכירים לתפקידי ניהול בבתי ספר, הרי שעד כה טרם נבחנה הגירה של צורות ארגוניות מהצבא למערכת החינוך של המדינה. מאמר זה מבקש להציע בחינה של האופנים בהם התחקיר (המתבצע לאחר פעולה), שהוא למעשה פרקטיקה ארגונית מרכזית בחיל האוויר הישראלי, היגר לתוך בתי הספר התיכוניים בישראל ותורגם להקשר של מוסדות חינוך. באמצעות יוזמתם של טייסים לשעבר, אשר מאיישים עמדות בכירות במוסדות החינוך, מאומצת פרקטיקה זו במגוון בתי ספר ברחבי ישראל.

באופן אנליטי, המקרה של הגירה זו של תסריטים ארגוניים צבאיים הוא חשוב לא רק בשל 'תרומתו' כביכול לייעילות של מוסדות אלה, אלא כיוון שפרקטיקה ארגונית זו חשובה משום שהיא מאפשרת לנו לחקור את הצורות המרומזות (בניגוד לגלויות) של מיליטריזציה המעוגנות בפעולות המורים כשחקנים ארגוניים. מיקוד שכזה מאפשר לנו לשאול שאלות על (1) ההשלכות של אימוץ שיטות עבודה "גבריות" בארגונים "נשיים"; (2) הסוציאליזציה של מורים ולא רק תלמידים לדרכי חשיבה צבאיות; ו-(3) ההתפשטות ההדרגתית (אם בכלל) של צורות צבאיות של ניהול ו'למידה ארגונית' לתוך מערכת החינוך.

המאמר מבוסס על מחקר מתמשך שבוצע על ידי שני המחברים הראשונים, והוא מבוסס בעיקר על ראיונות עם מנהלי בתי ספר תיכוניים.

ד"ר אסף זלצר, אוניברסיטת חיפה, איפה מסתתרת ההכנה לצבא בטיול?

בראשית דצמבר 1973 פרסם משרד החינוך הנחיות בנוגע לטיולי בתי ספר בימי חרום. הימים היו הימים שלאחר סיום מלחמת יום הכיפורים, כאשר צלקות המלחמה החלו מתגלים וועדת אגרנט החלה כבר את דיוניה. קברניטי משרד החינוך ביקשו באמצעות הטיול להגיב אל המציאות והציעו למורים להוציא את התלמידים אל הנוף הפתוח, להסתכלות ולבילוי. מנסחי החוזר כתבו כי "המתח הרב וחוויות התקופה מצריכים פעולות מתאימות להרפיה והרגעה". ההחלטה לכוון את הטיול לשמש כאמצעי הרפיה אינה צריכה להפתיע אותנו. בעיקר לא צריכה להפתיע הגישה של ראשי המשרד לכוון את השימוש בטיול למטרות שונות. אולם מה שבולט בהכרזה של המשרד היא העובדה שהוא הטיל את הביצוע של משימת ההרפיה על "מורי בית הספר", ובכך יש חשיבות שתובהר במהלך ההרצאה.

משחר התמסדותו של הטיול במערכת החינוך (בוודאי מימי מחלקת החינוך של הוועד הלאומי) שירת הטיול את המערכת. בעוד שבתחילת דרכו נועד הטיול להיות מכוון לתכני הלימוד במקצועות השונים, הרי שבמרוצת השנים נוספו לטיול ולתפקידיו מטרות נוספות. מבין כל המטרות הללו נתקשה למצוא את ההכנה ואת ההכשרה לקראת גיוס כאחת המטרות. במקביל לפעילות בתחום הטיולים הפעיל הצבא באמצעות משרד החינוך את תכנית הגדנ"ע על מנת להכשיר (במידה מסוימת) את התלמידים לגיוס. אבל להבדיל מהגדנ"ע, בפעילות הטיולים השוטפת, נמנע המשרד כאמור מלכוון באופן מוצהר את הפעילות לקראת צבא.

אולם לא רק במדיניות הרשמית יש לבחון את כוונותיה ופעילויותיה של מערכת החינוך בנוגע לקשר עם הצבא. זאת ועוד, מדיניות המשרד יצרה עמימות מסוימת בנוגע למטרות הטיול בכלל ובהקשר של הצבא בפרט. בתוך **מרחב העמימות** הזה הופיעה באופן סמוי וגילויי ההכנה לצבא. מתוך דיון על המטרות, האמצעים, המסלולים והגורמים המעורבים אדגים את הרבדים **הסמויים והגלויים** לנוכחות רעיונות של "לקראת צבא" בטיולי בתי הספר. ההרצאה תתמקד בשנות המדינה אך תדגום גם התייחסות מתקופות נוספות על מנת להצביע על התופעה ומשמעותה.